

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 473 - 8

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU <i>Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak</i>	9
Prof. Dr. Kerim YAVUZ <i>Genel Öğrenmeden Dini Öğrenmeye Yaklaşımlar</i>	55
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN <i>Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve "Cemaatlaşma"</i>	65
Prof. Dr. Ünver GÜNAY <i>Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu</i>	91
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı</i>	119
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)</i>	141
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)</i>	185
Prof. Dr. Hasan ONAT <i>Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine</i>	197
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Osmanlı Son Döneminde Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler</i>	209
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Milli Kültürde Dinin Rolü</i>	217
Doç. Dr. Suat CEBECİ <i>Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi</i>	227
Doç. Dr. Halis AYAN <i>Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bakış</i>	237
Doç. Dr. Mualla SELÇUK <i>Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme</i>	255
Doç. Dr. Ahmet AKBULUT <i>Din, Laiklik ve Demokrasi Üçgeni</i>	265

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KELEŞ
*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin
Önemi* 279

Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlâkı'nın Önemi 295

ÇEVİRİLER

Prof. Christian W. TROLL (Çeviren: Dr. Ş. Ali DÜZGÜN)
*Hristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulcu-
luğun Temelleri*..... 319

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLAM TARİHİ ANLAYIŞI

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ

1. TARİH ANLAYIŞI

Atatürk'ün (1881-1938) tarih anlayışında, devrindeki dünya tarihçilik anlayışı ile Osmanlı tarihçiliğinin etkileri olduğu görülmektedir. O, hem faydacı (öğretici, pragmatik) tarihçilik ve modern tarihçilik anlayışlarını savunmuş hem de "**Türk Tarih Tezi**"nin oluşması işi ile doğrudan ilgilenmiştir¹. İslâm tarihi hakkındaki değerlendirmesinde bu anlayışlarının tesiri olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk tarihi, geçmişteki olayları yer, zaman ve yapıcılarını belirterek ve kaynaklarına dayalı olarak, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde inceleyen bir ilim kabul eder. Tarihin hayal mahsulü olamayacağını, fakat gerçekleri aynen aksettirdiğini söyler; bilimsel ve tarafsız yaklaşımla yazılmasını ister. Tarihi yazanın tarihi yapana sadık kalmasının gerektiğini vurgular.

Atatürk "**bilimsel tarihçilik**"ten yanadır. "**Tasvirî bilgiler ilmi**" olarak tanımladığı tarihin "**gerçeğin yansıdığı ayna**" olduğunu ifade eder. Tarihçileri de "**ilkeli, gerçekçi, bilimsel ve tarafsız anlayış**"la tarih yazmaya çağırır. Ona göre, bu ilkeler ve yöntemlerle tarih yazmak, tarih yapmak kadar zordur. Tarihi yazan tarihi yapana sadık kalmazsa aranan hakikat insanı şaşırtacak bir durum alır.

O, başlıca özelliklerini böylece zikrettiği tarihin hangi anlayış ve yöntemle yazılması gerektiğini şu sözleriyle açıklar:

"Biz tarihi yazdığımız zaman, olayların ve eylemlerin yapılarını birlikte ararız. Eğer bunu yapamazsak, bilinmeyen birşeyle karşı karşıya ol-

1. Azmi Süslü, *Türk Tarihçiliği ve Atatürk*, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu (3-6 Ekim 1995), Gazi Magosa-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, c.1, s.323, Ankara 1998.

duğumuzu ve bilginin bizi yanulttuğunu kabul ederiz. Havâriiler ihdas etmeye çalışmayalım. Bu bizim tipimiz değil. Biz mutlak gerçeği arayıp bulmaya çalışmalıyız ve onu tanıtmaya gayret sarfetmeliyiz.”

“Bir milletin ne yapabileceğini göstermek için tarih en güvenilir rehberdir”²

Atatürk bu sözlerini tarih yazan ve yapan birisi olarak söyler; tarih tecrübesi ve bilgisiyle de söylediklerini temellendirir. Taklitçi tarihçiliğe karşı olduğunu ve sosyolojik tarihçiliği benimsediğini belirtir.

Atatürk'ün tarih anlayışı ana hatlarıyla böyledir. Şimdi bir yandan onun tarih bilgisi ve ilgisinden; diğer yandan da İslâm Tarihi ve Türk İslâm Tarihi anlayışından -belki de ilk olarak- sözedeceğiz. Hilafet ve İslâm Devleti kurumlarına bakışını ayrıca ortaya koyacağız.

2. M. KEMAL ATATÜRK'ÜN TARİH BİLGİSİ VE İLGİSİ

Atatürk'ün İnkılaplarında, “**tarih**”in (geçmişin) önemli etkisi vardır. Milli Mücadele hareketini de derin tarih bilgisi ve tecrübesi ışığında yürütmüştür. Her konuşmasında ve açıklamasında tarihten sözetmeyi, örnekler vermeyi adet haline getirmiş; tarihten ibret alınmasını ve istifade edilmesini tavsiye etmiştir.

“Diyebilirim ki bugünkü uyanışı düne, geçmişe borçluyuz. Herhalde babalarımızın, analarımızın, eğitimcilerimizin ruh ve dimağlarımızın gelişmesinde verimli etkileri vardır.”

“Baylar, açıklamak istiyorum ki, ilk esin, ana-baba kucağından sonra okuldaki eğitimcinin dilinden, vicdanından, eğitiminden alınır.”³

“Başlangıçta ayaklanma ve ihtilal biçiminde görülen hareket yerini devrime bırakır. Fransız ihtilali de bu dönemlerden geçmiş ve ulusun, toplumun vicdanında yerleşmiştir. Onun için evrensel olmuştur.”

“Baylar, işte bugün 1789 Temmuz'unun 14. gününü burada kutluyoruz ve bu, Fransızların ulusal bayramı olduğu kadar henüz özgürlüklerine kavuşmamış ulusların da sevinecekleri bir gündür.”

“Türk tarihinde de istilacı orduların İzmir'den denize dökülmesi, bizim ulusal tarihimiz için dünya tarihinde yepyeni bir dönüm olacaktır. Bu da artık istila için hiçbir memleketin özgürlük ve bağımsızlıklarını yok etmeğe olanak bulunamayışıdır. Eğer haksızlığa uğramış Asya ve Afrika milletleri, bizim milli mücadelemizden bir ibret dersi almışlarsa, kendile-

2. Akil Aksan, *Citations de Mustafa Kemal*, s. 82-83, Ankara 1982.

3. Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, II (1959), s. 197.

*ri için pahalıya da mal olsa, bu yola gireceklerdir. Özgürlük ve bağımsızlıktan yoksun bir ulus için, yaşamının ne anlamı, ne de zevki vardır.”*⁴

Mustafa Kemal Atatürk, verilen örneklerde görüldüğü üzere, tarihçilikte yaygın olan üç metotla (düz anlatım, örnekleme, benzetme) görüşlerini açıklamıştır. Soru sorma ve karşılaştırma metotlarını ise daha az kullanmıştır.

Mustafa Kemal tarihe yakın ilgi duymuş ve hayatı boyunca onunla uğraşmıştır. Tarih yazan ve yapan birisi olarak onun engin tarih bilgisine ve ilgisine sahip olmasında şaşılacak bir durum yoktur. İlkokul öğretmenlerinden Mustafa Bey nasıl onun matematiği sevmesine etki ettiyse, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914), Namık Kemal (1840-1888), Ziya Gökalp (1876-1924), H.G. Wells, (1866-1946), L. Caetani (1869-1935) gibi bilim ve düşünce adamları da hem onun genel tarih, İslâm Tarihi ve Türk Tarihi anlayışlarına hem de devrimci ve toplumsal görüşlerinin oluşmasına tesir etmişlerdir. İslâm tarihi alanında A. Hilmi'nin “*Tahlili ve Tenkidi TARİH-İ İSLAM*”, “*ALLAH'I İNKAR MÜMKÜN MÜDÜR?*” isimli eserlerini dikkatle okuduğu ve yazarın kimi görüşlerini paylaştığı, onları çeşitli konuşmalarında kullandığı anlaşılmaktadır. Kültür, medeniyet, Türk tarihi ve milli tarih konularında ise Ziya Gökalp ve Namık Kemal'den önemli ölçüde etkilendiği genellikle paylaşılan bir görüştür⁵.

Atatürk çok kitap okuyan şahsiyetlerden biri olmuştur. Tarih, İslâm Tarihi ve Türk tarihiyle ilgili kitaplar daha çok ilgisini çekmiştir. Yakın çevresinin söyledikleri ile özel kütüphanesinin kataloğu bunu göstermektedir. O, başta Türk ve İslâm devletleri tarihi olmak üzere, çeşitli milletlerin tarihini, Avrupa felsefe ve uygarlık tarihini, ilk kültür ve uygarlıklar tarihini, dinler ve diller tarihini çeşitli kitaplarda okumuş ve incelemiştir. Elde ettiği bilgilerden Milli Mücadele Hareketi ve Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda yararlanmıştır.

Tarihi hayat boyunca başvurulacak bir ders kitabı olarak gören Mustafa Kemal'in tarih ilmine yönelmesinde Manastır Askerî Tarih öğretmeni Mehmet Tevfik (Bilge) etki etmiştir. Oadaki bu tarih ilgisi giderek artmış ve ömrünün sonuna kadar sürmüştür⁶. Ancak Atatürk'ün tarihe yakın

4. Atatürk'ün, Fransızların 14 Temmuz 1789 Rönesans ve Reform hareketini kutladıkları 14 Temmuz Milli bayramı dolayısıyla yaptığı bu konuşmanın yalınlaştırılmış metni için, bkz; Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989, s. 10; asıl metin: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, III, (1961), s.81.

5. Atatürk'ün Düşünce yapısını Etkileyen faktörler konusunda Ş. Turan'ın adigeçen eserine bakılmasını öğütleriz.

6. Leman Şenalp, *Atatürk'ün Tarih Bilgisi*, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül Ankara), c.II, s.717, Ankara 1996.

ilgi duymasında, askerî kişiliğinin yanında, XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin ve dünyanın içinde bulunduğu genel durum, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve Millî Mücadele'yi bizzat yaşaması; Tanzimat hareketi, Meşrutiyet idaresi gibi önemli tarihi gelişmelere şahit olması vb. olaylar etkili olmuştur. Yani XIX. yüzyılın fikrî, siyasî, idarî, felsefî ve askerî hadiseleri onda tarih merakını geliştirmiştir⁷. Millî tarih, milliyetçilik, Türkçülük, lâiklik, çağdaşlık, vatan ve özgürlük gibi kavramların Atatürk'ün düşünce yapısında yerleşmesinde okuduğu tarih kitaplarının tesiri çok olmuştur. Lise ve Harp Akademisindeki öğrenimi sırasında ve onu izleyen yıllarda Fransız Devrimi, Avrupa felsefe ve kültür akımları, Jön Türklük vesair konuları; Montesquieu, N.Kemal, Tevfik Fikret, Mustafa Celaleddin, L.Cahun, H.G.Wells, L. Caetani, A. Hilmi gibi şahısların kitaplarını zevkle okuyup incelemiş; söz konusu kavramları bunlar çerçevesinde açıklamış ve yorumlamıştır. Hilâfetin zararlı bir kurum oluşu ve Arap alfabesinin Türkçe'nin yapısına uygun düşmediğine dair görüşlerinin kaynakları da bu şahıslar ve kitaplardır.

Atatürk genel beşer tarihi ve Türk tarihi alanlarında daha ziyade De Guignes, R. Grousset, Stanley, Delaporte, Wells, Maspero, Montesquieu, L. Caetani, Hammer ve benzeri batılı yazarların eserleriyle, Ziya Gökalp, Necip Asım (Yazıksız) Ahmet Cevdet, A. Hilmi (Şehbenderzade), Ahmet Refik ve N. Kemal gibi Türk yazarlarının kitaplarından istifade etmiştir⁸.

Tarih boyunca milletlerinin kaderine tesir etmiş büyük devlet adamları gibi; Atatürk'de hayatında tarihe büyük önem vermiştir. Askerî kariyerinde ve İnkılaplarında tarihin istisnai yeri apaçık görülmektedir. Şüphesiz o, tarihten istifade etmek, ders almak istemiştir ve bunda başarılı olmuştur. Zaten Atatürk tarih bilmeden tarih yazmanın mümkün olamayacağını bilincindeydi.

Aslında Atatürk okul sıralarından itibaren tarih ile özel olarak meşgul olmuştur. Özel kütüphanesinde bulunan 4.289 kitaptan dörtte birine yakını (885) tarih kitaplarının oluşturması onun tarih ilmiyle olan yakınlığını gösteren bir başka husustur.

Türk tarihini başlangıcından itibaren ortaya çıkarmayı amaçlayan "**Türk Tarih Tezi**"⁹ ni savunması, 12 Nisan 1931'de Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (1935'de Türk Tari Kurumu adını aldı)'ni kurması, Anadolu

7. Bu konuda geniş bilgi için bkz. L. Şenalp; a.g.m.; s.718-727.

8. Atatürk'ün tarihçilik anlayışı ve fikir dünyasını etkileyen unsurlar için bkz; L. Şenalp, a.g.m., 720 vd.; Ş. Turan, a.g.e., s. 10 vd; A. Süslü, a.g.m., s.340-342.

9. Atatürk'ün Türk Tarih Tezi hakkında bkz; Azmi Süslü; a.g.m., s.337-340; Afet İnan, *Atatürk ve Tarih Tezi*, Belleten, Ankara 1939, sayı 10, cilt III, s.243 vd.b; Bekir Sıtkı Baykal, *Atatürk ve Tarih*, Belleten, Ankara 1971, c.XXXV, sayı 140, s.539-540.

eski uygarlığının (Hititler'den itibaren Türk uygarlıklarının) ortaya çıkarılması, Türk topluluklarının tarihî durumları ve birbirleriyle ilişkilerinin belirlenmesi, İslam Tarihine Türk Tarihinin etkisinin incelenmesi, amaçlarıyla ve bilimsel yöntemlerle "**tarih kitapları**" yazılmasını emretmesi, dolayısıyla "**Türk Tarihinin Ana Hatları**" adlı tarihî eserlerin yazılması, 1932'de Türk Dil Kurumunu kurması, 1935'de ise Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulmasına karar vermesi, söylev ve demeçlerinde daha ziyade tarihe yer vermesi, Nutuk gibi bir eser meydana getirmesi Atatürk'ün tarih bilgisi ve ilgisinin başlıca göstergeleridir.

"*Bugünkü intibahımızı düne, maziye medyunuz*" diyen Mustafa Kemal, devrimlerini gerçekleştirirken tarih bilgisini en hassas anlarda en etkili silah olarak kullanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hilâfet ve saltanatın birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması üzerine yaptığı konuşmalar bunun en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Atatürk genel tarih ve İslâm tarihi bilgisi sayesinde Meclis üyelerini bu nazik konuda aydınlatmayı ve ikna etmeyi başarmıştır.

M. Kemal tartışmaların en hararetli bir anında söz alarak, İslâm Tarihindeki engin ve derin bilgisiyse, saltanat ve hilâfetin mahiyetlerini, tarih boyunca fonksiyonlarını, halife ve sultan sıfatları altında Osmanlı padişahlarının davranışlarını ikna edici delillerle ve çarpıcı örneklerle Meclis üyelerine anlatmış; Meclisteki din bilgilerine de İslâm dini hakkındaki bilgisinin çok doğru olduğunu söyleyebilmiştir¹⁰.

3. M. KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Mustafa Kemal Atatürk, İslâm tarihini okumuş, öğrenmiş ve değerlendirmiştir. Gerek **Nutuk**'ta gerekse "**Söylev ve Demeçleri**"nde İslâm tarihine dair görüşlerini ifade etmiştir. Özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra, "**Teşkilat-ı Esasîye Kanunu**" ve "**Tevhid-i Tedrisat Kanunu**", doğrultusunda, "**kaldırma**" (ilga) ve "**yeniden yapma**" (ibda) ilkeleri çerçevesinde Çağdaş Türkiye'nin Yapılanması'nda İslâm Tarihi ve Osmanlı Tarihinden sözetme gereği duymuştur. Millî devlet, millî kültür ve millî egemenlik konuları mevzubahis olduğunda da Türk İslâm Tarihi ve Arap İslâm tarihleri, örnekleme ve açıklama, karşılaştırma ve sentez yapma amaçlarıyla, çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Mustafa Kemal'in İslâm tarihi ile ilgili görüşleri, esas itibarıyla, "**İslâm Dini**" ve "**İslâm Peygamberi**" konularını kapsar. Ancak saltanat ve hilâfet kanunlarının Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ndeki durumları müzakere edilirken Atatürk gerek Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerekse

10. Atatürk'ün tarih bilgisi ve ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Bekir Sıtkı Baykal, *Atatürk ve Tarih*, Belleten, Ankara 1971, c.XXXV, sayı 140, s.532-540; Sabri Hizmetli, *Atatürk ve Tarih*, Askeri Tarih Bülteni, Ankara 1993, sayı 35, yıl 18, s.13-20.

yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda İslâm tarihinin “**raşid halifeler devri**”ni ve “**Osmanlı Devleti dönemi**”ni “**hilâfet-saltanat**” ekseninde değerlendirmiştir. O, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’den, “**Mazhar-ı nübüvvet ve risalet olan Efendimiz**” sözcüğünde olduğu gibi, övgü ve saygıyla söz ederken, yaptığı işleri iftiharla açıklarken, İslâm Tarihinin önemli iki konusunu oluşturan hilâfet ve saltanat hakkında Cumhuriyetin ilanından sonra olumlu ve takdir edici ifadeler kullanmamıştır.

a. Atatürk’ün İslâm Dini ile İlgili Görüşleri

Mustafa Kemal, İslâm’ı bilen ve ona bağlı olan bir insandır. Bir çok konuşmasında İslamiyeti övmüş; akıl, mantık ve ilim dini olduğunu belirtmiştir¹¹.

“Din vardır ve lâzımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi; fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak birçok yabancı unsur-tefsirler, hurafeler binayı daha fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilemez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üstünde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır.

“Bizim dinimiz en makul ve en tabîî dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabîî olması için, akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır.”

“Türk milleti daha dindardır olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindardır olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuura aykırı, ilerlemeye mâni hiç bir şey ihtiva etmiyor... (1923)

“Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete mâliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz (1923)”¹²

“...İslâmiyetin ilk parlak devirlerinden mâzi mahsulü olan sakim âdetler bir zaman için kendini göstermeye, nüfuz ikâına muktedir olmuşsa da, biraz sonra İslâm hakâyıkına temessük, İslâm esaslarına tevfik-ı hareket etmekten ziyade, mâzinin miraslarından olan âdet ve itikadları, dine karıştırmaya başlamışlardır. Bu yüzden İslâm cemiyetlerine dahil birtakım kavimler, İslâm oldukları halde sükûta, sefâlete, inhitata

11. Utkan Kocatürk, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1971, s.206.

12. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1959, 2. Baskı, II, 66-67; s.90, III, 70.

mâruz kaldılar. Mâzilerin batıl itiyad ve itikadlarıyla İslâmiyeti teşvik ettikleri ve bu suretle hakikat-ı İslâmiye'den uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar."

*"Bizim dinimiz milletimize aşağılık, miskin ve hor görülmevi tavsiye etmez. Aksine Allah da Peygamber de insanların ve milletlerin yücelik ve şereflerini muhafaza etmelerini emreder."*¹³

Atatürk, İslâm dininin siyasallaştırılması; siyasi anlayışların ve esasların dinleştirilmesi, hilafetin saltanata dönüştürülmesi konularına da temas eder ve şöyle der:

*"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağılıktır. Softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir. Dinden maddî menfaat temin edenler, iğrenç kimselerdir. İşte biz, bu vaziyete muhalifiz ve buna müsaade etmiyoruz... (1930)"*¹⁴

*"...İslâm dinini, yüzyıllardan beri alışageldiği üzere bir siyaset aracı durumundan uzaklaştırmak ve yüceltmek gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz. Kutsal ve ilâhi inançlarımızı ve vicdani değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletin dünyevî ve uhrevî mutluluğunun emrettiği bir zaruret-tir. Ancak bu suretle İslâm dininin yüceliği belirir."*¹⁵

Alıntılanan görüşlerinde görülmektedir ki Atatürk, İslâm'a içtenlikle bağlıdır ve Din'in özgün haliyle korunup yaşanılmasını istemektedir. İslâm'ın akıl, ilim, fen ve mantık dini olduğunu, insanlara ve milletlere kimlik ve kişilikleriyle yaşama anlayışı telkin ettiğini belirtmektedir. Bu sebeple, Türk milletinin dinini öğrenmesi ve daha dindar olması gerektiğini söylemektedir.

Ancak Din'den uzaklaşmaya ve din istismarı yapmaya şiddetle karşıdır. Siyasî ve şahsî nedenlerle din istismarı yapılmasına, Din'in siyasete alet edilmesine asla tahammülü yoktur. Müslüman oldukları halde çöken ve yıkılan milletlerin, geçmişlerinin yanlış alışkanlıklarına ve inançlarına İslâm'ı dayanak yaptıkları ve İslâmî gerekçelerden uzaklaştıkları için, yok olduklarını söyler. Din'in hurafelerden ve bâtil inançlardan arındırılmış olarak insanlara sunulmasını ister.

13. *Söylev ve Demeçler*, 11, 90; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Atatürk ve Din*, Milli Eğitim Anka-ra 1981, s.134-135.

14. E.R. Fiğlalı, a.g.m., s.135.

15. *TBMM Zabıt Ceridesi*, devre II, cilt VII, s.3.

Bu bakımdan Atatürk din eğitim öğretiminin çok ciddi olarak ele alınması gerektiği, kadın ve erkek olsun bütün vatan evladının Dini'ni öğrenmesini zaruri olduğu düşüncesindedir. Ülkede yüksek din bilginleri yetiştirecek kurumlar olmasını zaruri görmektedir¹⁶. Nitekim kendisi bu işle yakından ilgilenmiş; İmam Hatip Okulları ve İstanbul Üniversitesi İlahiyet Fakültesi'nin açılmasını sağlamıştır. Böylece devlet eliyle, resmî kültür ve eğitim-öğretim politikası doğrultusunda, din görevlisi ve din bilginini yetiştirilmesine gayret etmiştir.

b. Atatürk'ün Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşleri

M. Kemal, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed hakkında oldukça hürmetkar ve sitayişkar ifadeler kullanır. Onun insanlık tarihinin en seçkin ve dahi kişisi olduğunu söyler. daveti ve tebliğ hizmeti mücadelesi hakkında geniş bilgiler verir. İşte O'nun Hz. Muhammed'le ilgili görüşlerinden bir kesit:¹⁷

*“Son peygamber olan Muhammed Mustafa (s.a.s) 1394 yıl önce Râmi Nisan ayı içinde Rebiulevvel ayının Onikinci Pazartesi gecesi sabaha doğru tan yeri ağarırken doğdu. Gün doğmadan... Bugün o gündür. İnşallah büyük tesadüftür. Gerçekten Arap tarihiyle bu akşam doğum gününün yıldönümüne rastlıyor. Hz. Muhammed, çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz Peygamber olmadı. Yüzü nurlu, sözü ruhani, olgunluk ve görünüşte eşsiz, sözünde doğru, yumuşak huylu ve insanlıkta ötekilere üstün olan Muhammed Mustafa önce bu özel vasıflar ve seçkinliğiyle kabilesi içinde “**Muhammedü'l-emin**” oldu. Muhammed Mustafa, Peygamber olmadan önce kavminin sevgisine, saygısına, güvenine ulaştı. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet ve kırküçüncü yaşında risâlet geldi. Fahriâlem Efendimiz sonsuz tehlikeler içinde bitmez sıkıntı ve zorluklar karşısında yirmi yıl çalıştı ve İslâm dinini yerleştirmek için peygamberlik görevini yapmayı başardıktan sonra cennetin en yüksek tabakasına ulaştı. Kendisinin irşadına ulaşmış olan müslümanlar ve özellikle seçkin sahabe pekçok gözyaşı döktüler. Fakat insanlık gereği olan bu üzüntülü durumun faydasız olduğunu hemen anlayan anlayışlı kişiler, Peygamberin arkasından ağlamak değil, ümmetin işlerini bir an önce güzel yürütmeye ulaştıracak tedbiri almak inancıyla toplandılar. Resûl-i ekrem'e halife olacak bir emir seçilmesi söz konusu edildi. Hz. Peygamber, dostu olan Hz. Ebubekir'den şahsen çok hoşlanırdı. Son nefeslerini yaşarken Ebubekir'in kendisine halef olmasının uygun olacağını değişik şekillerde işaret de buyurmuşlardı.”*

16. Atatürk'ün bu konudaki görüşleri için bkz; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 11, 90.

17. (Bkz; *Nutuk-Söylev*, II.Cilt, Ankara T.T.K. Yayınları 1989, s.1840): Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s.106-108.

Atatürk bu söylevinde İslâm Peygamberi'nin hayatını ve dini tebliğ çalışmalarını veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Siyer kitapları ve İslâm tarihi kaynaklarının genel anlatımı çerçevesinde kalan bu açıklaması ile Hz. Peygamber'in hayatını ve ilk devir İslâm tarihini teferruatıyla bildiğini göstermektedir. Ancak O'nun bu bilgilerinin de bir takım kaynakları vardır.

c. M. Kemal Atatürk'ün İslâm Tarihiyle İlgili Görüşleri

Atatürk İslâmiyet, İslâm Peygamberi ve de İslâm tarihi hakkında tatminkar malumata sahiptir. Kumandanlık yaptığı cephelerde, yurt gezilerinde, Millî Mücadele faaliyetlerinde ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapmış olduğu konuşmalarda bu düşünceye ulaşmaktayız. Mustafa Kemal Kur'an, Sunnet ve İslâm hakkındaki bilgisini nereden elde etmiştir? Hangi Tefsir, Hadis ve İslâm tarihi kitaplarını okumuştur? Hangi din bilginlerinin görüşlerinden ya da danışmanlığından istifade etmiştir? vb. sorulara şuanda şöyle cevap verebiliyoruz: Bilinen şudur ki; onun bu konudaki görüşleri kitabidir ve isabetlidir. Filibeli Ahmet Hilmi, Ahmet Cevdet Paşa, Namık Kemal, gibi bir takım Doğulu yazar ve "**Federal Bir Dünya Devleti**" adlı eserin sahibi İngiliz tarihçi Wells, Stanley, L. Caetani gibi Batılı yazarlara ait İslâm tarihi kitaplarını okumuş olduğu açıktır. Gerek 1 Kasım 1922'de "**Saltanat-ı Milliye'nin tahakkukuna dair Büyük Millet Meclisi'nde cereyan eden celse**" (Hilâfet ve Saltanatın birbirinden ayrılmasıyla ilgili gündem oturumunda) gerekse 3 Mart 1924'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkındaki tartışmalar esnasında yaptığı konuşmalar onun genel insanlık tarihi, İslâm ve Türk tarihlerini iyi bildiğini açıkça göstermektedir. İşte bir örnek:

Beyler! Yine bilinmektedir ki: Dünya yüzünde yüz milyonluk bir Arap kütlesi vardır ve bunların Asya'ya ait kısmı Cezîretü'l-Arab'da yoğun olarak varlıklarını sürdürürler. Nübüvvet ve risalete mazhar olan Fahriâlem Efendimiz bu Arap kütlesi içinde, Mekke'de dünyaya gelmiş mübarek bir vücut idi.

Ey arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür, ilahi adetlerin görüşlerine bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki çağda incelenebilir. İlk çağ insanlığın çocukluk ve gençlik çağı, ikinci çağ, insanlığın erginlik ve olgunluk çağıdır. İnsanlık birinci çağda tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından ve maddi vasıtalarla kendisiyle ilgilenilmeyi gerekli görür. Allah, kullarının gerekli olan olgunluk noktasına ulaşmasına kadar, içlerinden vasıtalarla, kullarıyla ilgilenmeyi ilahi gereklilik saymıştır. Onlara Hz. Adem (a.s.)den itibaren kaydedilmiş, kaydedilmemiş sonsuz denecek kadar çok peygamber ve elçi göndermiştir. Fakat peygamberimizin aracılığıyla en son dini ve medeni hakikatları verdikten sonra artık insanlıkta aracı yoluyla temasta bulunmaya gerek görmemiştir. İnsanlığın anlama derecesi, aydınlanma ve olgunlaşması her kulun doğrudan doğruya

*ilâhi ilhamlarla temas yeteneğine ulaştığını kabul buyurmuştur. Bu sebebedir ki Hz. Peygamber, peygamberlerin sonuncusu olmuştur ve kitabı, en mükemmel kitaptır.*¹⁸

Atatürk'ün Millî Mücadele yıllarında, daha çok İslâm tarihi ile ilgili kitaplar okuduğu gözlenmiştir. O günlerde karargahında vazifeli olan H.Edip Adıvar da Millî Mücadele'yi anlatan Romanı'nda onun İslâm tarihinin ilk dönemlerini anlatan kitaplar okuduğunu yazmaktadır¹⁹. Afetinan'ın yazdıkları da bu doğrultudadır²⁰.

Mustafa Kemal'in İslâm tarihi alanında başvuru kaynaklarının başında Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin "**Tarih-i İslâm**" isimli eseri gelmektedir. Eseri dikkatle okuyan ve yazarın kimi görüşlerini paylaşan Atatürk'ün üzerinde durduğu konular A. Hilmi'nin de eserinde önemini vurguladıklarıdır. İslâm'ın akıl ve ilim dini olması, Hz. Muhammed'in eşsiz kişiliği ile İslâm'a damgasını vurması, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in yaşantıları ve uygulamaları ile "**raşid halifeler**" olarak tanımlanmaya layık oldukları, hilâfet meselesi onların başlıcalarıdır.

A. Hilmi'nin hürriyet, ilim, ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçme gibi temel problemlerle ilgili görüş ve düşünceleriyle Atatürk'ün düşünce ve uygulamaları arasında da genelde bir uyum bulunmaktadır.

Ancak Atatürk'ün İslâm Tarihi ve Hilâfet konularındaki görüşlerinin oluşmasında L. Caetani'nin 1905-1912 yılları arasında 5 cilt halinde yayımlanan "**Annali dell İslâm**" isimli 5 ciltlik eserinin daha çok etkili olduğu söylenebilir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Malta'da tutukluyken Türkçeye çevirdiği ve 1924-1926 yıllarında 9 cilt halinde bastırılan bu eser, tıpkı A. Hilmi'nin eserleri gibi Atatürk'ün özel kütüphanesinde mevcuttur²¹. L. Caetani, bu eserinde Hz. Muhammed'in İslâm dininin kalbi durumunda olmadığını, nübüvvetinin de kişisel gayretleri ve bazı sosyal-politik hadislerin mahsulü olduğunu iddia ettiği gibi İslâm Peygamberi'ne ve risaleti'ne de saldırılarda bulunmaktadır. Atatürk İslâmiyeti, Hz. Peygamber'in Mekke'de ve Medine'deki hayatını, gazvelerini, hilâfet meselesini yazıp değerlendirirken L. Caetani'den çok istifade etmiş ve etkilenmiştir. Onun görüşlerinden bazılarını da kendine özgü anlatımla kullanmış ve yorumlamıştır. İşte bir örnek:

18. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1927, s.418; sadeleştirilmiş metin, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, s.106.

19. H.E.Adıvar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, 1962, s.146 vd.

20. Afet İnan, *İstiklal Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü*, Atatürk Hakkında Konferanslar, 1946, s.15.

21. L.Caetani, *Annali dell İslâm* (İslâm Tarihi), çev. Hüseyin Cahit, IX. cilt, İstanbul 1924-1926.

“Kur'an'dan öğrendiğimize göre, Muhammed hiç değişmeden yaşamış bir insan değildi; o da hayat ve hadislerin zaruri icapları karşısında adeta hergün değişmiştir.”

“Muhammed, ibtida Allah'ın resulüyüm diyerek ortaya çıkmamıştır; bunu düşünmemiştir. Bu düşünce, senelerce mücadele ettikten sonra kendisinde hasıl olmuştur.”²²

4. TÜRK-İSLÂM TARİHİ ANLAYIŞI

Atatürk'ün İslâm Tarihi alanında önemle vurguladığı konuların başında İslâm tarihine Türk tarihinin etkisi ve Türklerin İslâm ümmeti içerisindeki yeri gelmektedir. O, güçlü Türk milliyetçiliği duygusu ile Türk Tarihi'ni, Türk milletinin kültür ve uygarlığını okuyup öğrenmeyi en önemli uğraşlarından biri yapmıştır. Unutulan ve iyice incelenmemiş olan Türk Tarihinin ve uygarlığının gerek İslâm'a geçişten önceki gerekse sonraki durumunun araştırılmasını ve bilimsel yöntemle ortaya konulmasını istemiştir.

Atatürk'e göre Türk milletinin tarihi ve uygarlığı İslâm dünyası içine girdikten sonra kendi benliğini yitirmiş; yüzyıllar boyunca bayraktarlığını yaptığı İslâm milletleri ve medeniyeti tarihi bünyesinde erimiştir. Meydana getirdiği kültür ve uygarlık eserleri doğrudan kendi varlığına değil, Araplar ve Farslar gibi uluslardan oluşan “İslâm ümmeti”ne mal edilmiş; bunlarda kendisine en ufak bir pay verilmemiştir. Böylece Tarihî ve kültürel varlıklarını yitiren Türkler aşağılık duygusuna kapılmıştır. Osmanlılar devrinde tarihçiliğin, Tanzimat'a kadar “**Ümmet Tarihi**” anlayışına dayanması, dolayısıyla Türkler'in Tarihi'nin İslâm milletlerinin tarihinden ayrı tutulmaması, onunla birleştirilmesi de bunda etkili olmuştur.

Atatürk'e göre Osmanlılar döneminde ve genel İslâm tarihçiliğinde ne İslâm'dan önce Türk Tarihine ne de müslüman olduktan sonra Türkler'in uygarlık alanındaki başarılarına, hatta İslâm'a yaptıkları büyük hizmetlere yer verilmiştir. Ne yapılmışsa, İslâm ve medeniyeti adına yapılmış sayılmış; Türklere ait herşey İslâm Tarihi ve medeniyeti içinde erimiştir. Türk asıllı tarihçiler de “**millî tarih**” anlayışı ile ortaya çıkıp Türk Tarihine sahip çıkamamışlar ve seslerini duyuramamışlardır. Bu durum Tanzimat devrine kadar böyle sürmüştür.

Tanzimat dönemine gelindiğinde tarih anlayışında ve tarih yazıcılığında bir takım değişiklikler olmuştur. Bu değişim tam anlamıyla bir “**millî tarih**” yazıcılığı anlayışını getiremediyse de bir “**devlet tarihi**” dü-

22. Bu görüşlerin metni için bkz; Ş. Turan, a.g.e., s.35, L. Caetani'nin İslâmiyet, İslâm Peygamberi ve Hilâfet hakkındaki yazdıkları müslüman âlimlerce eleştirilmiş ve reddedilmiştir. Bkz.: M. Asım Köksal, *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslâm Tarihindeki İsnad ve İftiralarla Reddiye*, İstanbul 1987.

şüncesini ortaya çıkarmıştır. Yani bir “Osmanlı Devleti”, “Osmanlılık”, “Osmanlı Türk Devleti” anlayışı gelişti. Müslüman uluslar ve müslüman olmayan topluluklara bir bakıma eşit haklar verilmesinin ve dünyadaki milliyetçilik hareketlerinin bunda önemli tesiri olmuştur.

Tanzimat devrinde ve sonrasında, işte bu “devlet tarihçiliği” ve “Osmanlılık anlayışı” çerçevesinde, millî tarih şuuru oluşmuş ve benimsenmiş; İslâm Tarihi de Türk Tarihi de okulların müfredatında yer almıştır.

XIX. yüzyılda ulusculuk akımlarının güçlü bir şekilde ortaya çıkması ve XX. yüzyılda Osmanlı’yı oluşturan ulusların ayrı ayrı devletler kurmasına, “millî tarih” anlayışına sahip “Türk aydınları”nın milliyetçilik bilimiyle Türk tarihini incelemeye yönelmesine kadar, Türk Tarihi ve Türklerin İslâm ve Osmanlı tarihlerindeki yeri gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmamıştır. Üstelik, yüzyıllar boyunca İslâm’a hizmet edip bayrakdarlığını yapmaları, İslâm’ın dinamiklerinden birini temsil etmeleri sebebiyle, Türkler ve Türk tarihi Hristiyan dünyanın saldırısına uğramış, sürekli olarak kötülenmiş ve aşağılanmışlardır. Din taassubu, kin ve intikam duygularıyla ve bunda gizlenen siyasi amaçlarla kalem kullanan Hristiyan yazarlar Türk İslâm Tarihine çok çirkin iftiralarda ve en ağır suçlamalarda bulunmaktan kaçınmamışlardır.

Bütün bunları bilen ve olumsuz sonuçlarını gören birisi olarak Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarihine özel olarak eğilinmesini ve Türk milletinin gerçek tarihinin tüm yönleriyle ortaya çıkarılmasını istemiştir. Böylece Türk Gençliği, geçmişinin parlaklığı şuuru ile bugününe bakarak, dünya uygarlık tarihindeki yerini görecektir, herkesin önünde alınıp dik olarak yürüyecek ve geleceğe daha iyi hazırlanıp güvenle bakabilecektir. Atatürk bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmiştir.

“Büyük devletler kuran ecdadımız, büyük ve şümüllü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçdur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.

“Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara mehz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ecdat hakkında böyle yanlış malumat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf etmesinde zararlı olmuştur.”²³

“Türkleri bütün dünyaya geri bir millet olarak tanıtma görüşü bizim de içimize girmiştir. Dört yüz çadırlık bedevi bir kabileden bir imparator-

23. Hakkı Dursun Yıldız, *Atatürk ve Türk Tarihi*, s.732-734; S. Hizmetli, a.g.m., s.19.

*luk ve millet tarihini başlatmak suretiyle imparatorluk zamanında Türkle-
rin görüşü de bu merkezdeydi. Evvela millete, asil bir soya mensup oldu-
ğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları oldu-
nu öğretmeliyiz. Bütün işleri ancak büyük milletler yapar. Eğer bir millet
büyükse kendisini tanıtmakla daha büyük olur.”*

Atatürk Türk Tarihi hakkında düşündüklerini kavramsal ve kurumsal düzeylerde hayata geçirmeyi başarmıştır. Büyük bir istek ve gayretle biz-zat **“Büyük Nutku”** yazması, Türk Tarihini ve Türk İslâm tarihini yazmak ve bilimsel metotlarla açığa çıkarmak üzere Türk Tarihi Tetkik Encümenini kurması, özel bir Türk ocakları **“Türk Tarihi Tetkik Heyeti”** teşkil ettirmesi (1931), **“Türk Tarihi'nin Ana Hatları”** (1930, 606 sayfa), **“Türkler'in Medeniyete Hizmetleri”** isimlerindeki eseslerin yazdırılması; Ortaokul ve Liselerde **“Tarih”** adlı ders konularak Türk Tarihi-nin okutulması **“Türk Tarih Tezi”** nin kabul edilmesi, 1932'den itibaren Türk Tarih Kongreleri ve Türk Ocakları Kurultayları düzenlenmesi, Türk Tarihi ve Türk İslâm medeniyetiyle ilgili kitapların tercüme ettirilmesi Türkiyât Enstitülerinin kurdurulması vb. bu düşüncenin hayata geçiriliş-i-nin somut örneklerini oluşturmaktadır.

“Türk çocuklarında kabiliyet, her millettten üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, büsbütün Türk çocuk-ları kendileri için lazım gelen atılım kaynağını o tarihte bulacaklardır.”²⁴

5. M. KEMAL ATATÜRK'ÜN İSLÂM DEVLETİ ANLAYIŞI

Mustafa Kemal, Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler devirlerinin adil yönetimlerle geçtiğini belirttikten sonra, Muaviye b. Ebi Sufyan'la birlikte istibdatçı hükümdarlar döneminin başladığını söyler. Muaviye'nin bir-takım hilelerle Hz. Ali'ye üstünlük sağlaması ve hükümlanlığı ele geçir-mesiyle de dinin siyasete alet edilme sürecinin başladığını; istibdat, istismar ve ihtiraslarını desteklemek için de hükümdarların ulema sınıfını kullandıklarını ifade eder. Ancak *“gerçek ulema, dini bütün alimler hiç-bir zaman boyun eğmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerin-den korkmadılar”* der.

Atatürk'ün bu tespit ve değerlendirmeleri tarihi realiteye uygundur. Onları aynen paylaşıyoruz ve ekliyoruz: Hilâfetten (Muaviye'nin oğlu Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle) Saltanata geçilmesiyle birlikte **“Din”** devletin himayesine girmiş; pek çok konuda sultanların buyrukları ve fer-manları **“mutlak otorite”** kabul edilmiştir. Gerçek ulema dışındaki ilmi-ye sınıfı da buna ses çıkarmamış; hatta bu yöndeki uygulamalara alet ol-muşlardır. Ayrıca saltanata geçişle birlikte **“taklitçi müslümanlık”** dönemi başlamış, artık İslâm kültürü müminlerin düşüncelerine ve yaşan-

24. *“Atatürkçülük”* (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, s.358.

tlarına yön vermeğe başlamıştır. Müslüman hanedanlar zaman zaman Kur'an ve Sünnet'in birtakım hükümlerini siyasî emelleri için kullanmakta, Din'i siyasete alet etmekten kaçınmamışlardır. Yani Din'in siyasallaştırılması sürecine girilmiştir.

İşte Mustafa Kemal'in bu konuda söyledikleri:

"Beyler! Gerçek ulema ile dine zararlı ulemanın birbirine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hz. Peygamber'in saadetli zamanında, Peygamberin vefatından sonra, Raşit Halifeler zamanında, hep doğrudan doğruya, Hz. Peygamber'in yol göstermesiyle İslâm olan Râşit halifelerin aydınlatılmasıyla kurtuluşa eren halk kütelleri arasında gerçek temizlik, içten saygı, yüce bir bağlılık vardı. Ta ki Muaviye ile Hz. Ali karşı karşıya geldiler. Sıffin olayında Muaviye'nin askerleri Kur'an'ı mızraklarına diktiler ve Hz. Ali'nin ordusunda böylece kararsızlık ve zaıflık oluşturdular. İşte o zaman dine bozgunculuk ve müslümanlar arasında nefret girdi. O zaman hak olan Kur'an haksızlığı kabule araç yapıldı. En zorba hükümdarlardan olan Muaviye'nin nasıl bir hile ile hilafet sıfatını takındığını biliyorsunuz. Ondan sonra bütün istibdatçı hükümdarlar hep dini alet edindiler. İstibdat ve ihtiraslarını desteklemek için hep ulema sınıfına başvurdular. Gerçek ulema, dini bütün alimler hiç bir zaman bu zorba hükümdarlara boyun eğmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar.

Üçbuçuk dört yıl öncesine kadar hayatta olan Osmanlı hükümdarları da aynı şeyleri yapmışlardır. Son Osmanlı hükümdarı Vahdettin'in davranışları gözümüzün önündedir. Onun emriyle bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler âsi ilan edildi. Onun emriyle millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, isyancılar sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kişiler çıktı...

Dört Halife'den sonra din sürekli siyaset aracı, çıkar aracı, istibdat aracı yapıldı. Bu durum Osmanlı tarihinde böyleydi. Abbasiler, Emeviler zamanında böyleydi. Böyle âdi ve sefil hilelerle hükümdarlık yapan halifeler ve onlara dini alet yapmaya tenezzül eden sahte ve imansız âlimler tarihte daima rezil olmuşlar, rezil edilmişler ve daima cezalarını görmüşlerdir..."²⁵

Mustafa Kemal, hilâfet ve saltanatın kaldırılması münasebetiyle yaptığı konuşmalarda devlet anlayışını açıklamıştır. Yüzyıllar boyunca müslüman milletler ve devletlerin siyasî yönetim şekli olan halifelîğin artık; TBMM, bağımsız bir Türk devleti varken, egemenlik kayıtsız şartsız mil-

25. Atatürk'ün 20.03.1923 tarihinde İzmit'te yaptığı konuşma: Konuşmanın asıl metni için bkz: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, s.63-64; Sadeleştirilmiş metni için ise R. Boyacıoğlu, a.g.m., s.120-121.

letin iken varsayılamıyacağını belirtmiştir. Siyasî ve idarî yönden yok saydığı bu makamın ilmî ve dînî yönden de meşruiyetini yitirdiğini ifade etmiştir:

“İlmî ve dînî bakış noktasına gelince bizim hükümet şeklimiz şer’î ve dînî hükümlerin tarif ettiği mahiyettedir. Halife yahut hilâfet makamı, yalnız Türkiye Devleti ve Türkiye İslâm halkıyla sınırlanmış bir makam olsaydı, o zaman varolan şekil içinde bunun ifade tarzını düşünebilirdik. Fakat böyle değildir. Bu makam bütün İslâm âlemini kapsıyan bir makamdır. Buna göre o makama yalnız Türkiye halkının görev ve yetki vermesi güç ve yetkisi dışındadır²⁶. Fakat bu makama doğrudan doğruya bir yetki vermeye kalkışacak olursak bu yetkinin uygulama alanı İslâm âlemini kapsar, Halife İslâm âleminin üzerinde bizim vereceğimiz görev ve yetkiyi uygulamak zorundadır. Uygulayamazsa zaten anlamı yoktur. Uygulamak için ya onlar buna uyacak veya reddedeceklerdir. Uymak veya red iki sebepten olacaktır. Birisi bağımsız olan müslüman devletler müdahaleyi, kendi bağımsızlıklarına müdahale olarak algılayacaklar ve bunu reddedeceklerdir. Nitekim Afgan emiri yapmış olduğumuz sözleşmede bir iki noktayı kendi bağımsızlığına müdahale sayarak kabul etmemiş ve demiştir ki: “Ben hiç bir suretle milletimin bağımsızlığına kimseyi karıştırmam. Benim namaz kılacağım camideki hatibe ve hatibin irâdeceği hitabete dahi ait olsa”. Öteki İslâm âlemi ise, baştan, aşağıya kadar esaret durumundadır²⁷. Fas, Tunus, Cezayir, Trablus (Libya), Hind ve bütün bu ülkelerde yaşayan dindaşlarımız vicdanî hürriyetlerine ve bağımsızlıklarına sahip değillerdir²⁸. Bunlara bu geniş yetkiyi uygulatabilmek için önce onların hürriyetlerini elde etmek, yani onları esaret zinciri altında bulunduran devletlere karşı savaş açmak gerekir²⁹. İngiltere, Fransa, İtalya, vs. devletlere savaş açmak ve bu savaşlarda başarılı olmak gerekir³⁰. Halife olan kişinin bunları yapabilmesi için, bir gücü gerekir. Eğer o güç Türkiye devletinin gücü olursa, 8 milyonluk Anadolu halkının görevi bütün cihana karşı savaş açması ve bunları kurtarması olacaktır ki, böyle bir görevi 8 milyon Anadolu halkına yüklemek mümkün değildir. Böyle bir görev yapmak gerekirse, 70 milyon müslümandan oluşan Hindistan’ın yapması gerekir. Görev vermek Türkiye devletinin görevinin üzerinde bir şey olur. Ancak İslâm âlemi hür ve bağımsız şartlar içinde bir araya gelir. Kabul ederlerse toplanır ve Halifenin durumunu tesbit eder. Öyleyse bize yapılacak bir şey kalmamıştır efendim.”³¹

Bu yaklaşımı ile Mustafa Kemal halifeliğin artık meşruiyetini yitirdiğini, Türk milleti için böyle bir idare şeklinin söz konusu olmadığını be-

26. Aytaç, a.g.m., s.64-65.

27. a.g.e., s.72-73.

28. a.g.e., s.65.

29. a.g.e., s.73.

30. a.g.e., s.73.

31. a.g.e., s.73.

lirtmekte, millî egemenliğin esas olduğu halkın hür iradesinin hakim kılındığı; adalet, ehliyet, iyiliği öğütleyip kötülükten sakındırma gibi ilkelere üstün tutulduğu bir devleti savunmaktadır.

6. M. KEMAL ATATÜRK'ÜN HİLÂFET'E BAKIŞI

Hilâfet, İslâm dini ya da Kur'an ve Sünnet'e dayanan "**dînî bir müessesese**" değildir. Ortaçağda (VII.yüzyılda) müslüman toplumun Arap yarımadasında ihdas ettiği bir siyasi-idari kurumdur. Belki dünyadaki en yeni politik ve yöneltsel sistemlerden biridir. Kısralık, Kayserlik, Meliklik, Reislik ve Krallık yönetimlerinin egemen olduğu bir dünyada "**Seçim esasına**" dayanan bir yönetim düzeni geliştirmek çok büyük bir yeniliktir. Ancak gerek yapısal gerekse işlevsel olarak halifelik "**dînî veya mukaddes**" bir kurum olmadığı gibi, halife de kutsal ya da karizmatik dînî niteliklere sahip birisi değildir.

Atatürk'ün hilâfet hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri tarihi bir seyir içindedir, giderek gelişmiş ve değişmiştir. 1918-1922 yılları arasında, Millî Mücadele devrinde kumandanlık zamanında hilâfet makamına olumlu yaklaşmış ve onu, bizim de az önce işaret ettiğimiz şekilde, bir idare ve hükümet şekli olarak tanımlamıştır³² Bazı konuşmalarında ise hilâfetin kutsal olduğunu söylemiş ve ona dua etmiştir:

*"En son duam şudur ki, istekleri gerçekleştiren Büyük Allah, sevdiği Hz. Muhammed hürmetine bu kutsal vatanın sahibi ve savunucusu, kıyamete kadar Hz. Muhammed'in dininin en sadık koruyucusu olan necip milletimiz ile saltanat ve yüce hilâfeti korusun ve mukaddesatımızı düşünmekle sorunlu olan heyetimizi başarılı kılsın! Amin"*³³.

Atatürk, "*Büyük Millet'in ve mukaddes hilâfetin tek ve gerçek direği bulunan saltanat-ı hümayunlarını Allah afetlerden korusun*" ifadesinde görüldüğü gibi, hilâfetin ve saltanatın korunmasını, hukukunun sağlanmasını Millî Mücadele hareketinin hedeflerinden biri olarak takdim etmiştir³⁴.

Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Cumhuriyetin ilanından sonra yaptığı konuşmalarda Atatürk, aynileştirdiği hilâfet ve saltanat makamları ile halife ve sultan hakkında hiç de olumlu şeyler söylememiştir. Hatta Meclis'te hilâfet ve saltanat konuları tartışılırken "*...İkide birde Yüce Meclis'in hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meseleleriyle uğraşmasında İslâm dünyası için sakıncalar vardır. Bu sakıncaları şimdiye kadar fiiliyatıyla gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her*

32. Bakınız; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.I., Ankara 1961, s.13, 69.

33. a.g.e., c.I, s.3.

34. Atatürk'ün bu yönlerdeki sözleri için bkz; a.g.e., c.I, s.3-17.

türlü savaşını yaparız"³⁵ sözleriyle artık hilâfet ve saltanatın süresini tamamladığını; bu kurumun işlevliğini sürdürmesini aramanın ise sakıncalı bir iş olduğunu ifade etmiştir. O günün halifesi ve sultanı Vahdeddin hakkında söyledikleri ise çok kötüyeyici ve aşağılayıcıdır.

*"Yazık ki şimdi Hilâfet ve Saltanat makamını işgal eden zat, bu millet için hain bir adamdır... Çünkü Halife ve Padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti işgal, ifsat etmek için bizzat işgal eylediği bir takım bozguncu teşkilat vardır. Bu teşkilatta, o bozgunculuklarda kendisinde cesaret gören bir adam hükümsüzdür, hükümsüz olacaktır. Bizi reddetmek akıl kârı değildir..."*³⁶

Bu durumda Atatürk'ün hilâfet ve saltanat ile ilgili görüşlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı öncesi ve sonrası diye ikiye ayırarak ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır.

Mustafa Kemal'in "*İslâm milletleri için en önemli işlerden biridir*" dediği hilâfete bakışı, "**geleneksel bakış**" (Ehl-i Sünnet)'in aynıdır. Yani halifenin seçimle iş başına geldiğini; halifelikle ilgili tartışmaların yararlı olduğunu; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ilk halifeler seçilmelerinde isabetli karar verildiğini ifade eder. Dört halifenin erdemliğini ve hilafetteki meşruluklarını, halife oluş sıralamasına göre kabullenir³⁷.

Hz. Muhammed sağlığında bir kişiyi halefi tayin etmediği için halife tayini serbest seçimle olmuştur. Ancak, Atatürk'ün ifadesiyle bu seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine çok danışmalara, çok tartışmalara ve bir takım ihtilaflara sebep oldu. Yine Atatürk'ün ifadesiyle seçim işinde üç değişik görüş ortaya çıktı. Birinci görüşte adayın kifayet dirayetinin esas alınmalı; ikinci görüşe göre İslâm'a yardım edenlerden biri halife olmalıydı; üçüncü görüşe göre ise halife tayininde Peygamberle yakınlık gözönünde bulundurulmalıydı. Birinci görüş Mekkeli muhacir sahabilerin, ikinci görüş Medineli ensâr sahabilerin, üçüncüsü ise bazı Haşimoğullarının görüşü idi.

Mustafa Kemal, hilâfet meselesi üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmuştur. Halifelik ve saltanatı kaldırma girişimini delillendirmek ve kendi

35. a.g.e., I, 62.

36. TBMM, GİZLİ CELSE ZABITLARI, c.I, s.135 vd; Ayrıca bkz: Nutuk, 422; Ramazan Boyacıoğlu, Atatürk'ün Hilâfetle İlgili Görüşleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIII, sayı 37, s.102-104 Mart 1997, Ankara.

37. Atatürk'ün hilâfetle ilgili görüşlerinin geniş bir değerlendirmesi için bkz.: A. Sanhory, *Le Califat*, Paris 1924, S. Ramazan Boyacıoğlu, *Atatürk'ün Hilâfetle İlgili Görüşleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.XIII, sayı 37, s.99-137; Kemal Aytac, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar*, Ankara 1986; Ethem R. Fıçlalı, "*Nutuk'ta İslâm Tarihi ile İlgili Motifler*", Atatürk Araştırma Merkezi, Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991 Ankara), I, s.279-285, Ankara 1996.

durumunu güçlendirmek isteyişinin bunda etkili olabileceğini sanıyoruz. Atatürk'ün hilâfet ve halife ile ilgili söylediklerini açıklamak ve yorumlamak yerine, okuyucuyu doğrudan O'nun sözleriyle başbaşa bırakmayı uygun buluyoruz:

“Buna göre toplanıp resmen bir seçim yapmaktan başka bir iş kalmamış olduğuna hükümlenilebilir. Oysa, bu seçim işi o kadar kolay olmadı. Tersine seçim meselesi çok danışmalara, çok tartışmalara ve çok esaslı ihtilaflara yer verdi. Seçim işinde önemli olarak üç değişik görüş ortaya çıktı. Bu görüşlerden birisi Hilâfet makamına hak kazanmak, ümmetin işlerini gözetebilmek için gerekli olan güç ve yeteneğin (kifayet) kural edinilmesi. Buna göre Hilâfet makamı en güçlü en etkili ve en reşit kavmin olacaktı. Bu görüş sahabe sınıfının idi. İkinci görüş o güne kadar İslâm'a yardım eden kavmin hilâfete layık sayılmasıydı. Bu Ensar'ın görüşüydü. Üçüncü görüş ise, akrabalık gücünü gerektirdi. Bu da Haşimilerin görüşü idi. Bu üç görüşten oy birliğiyle birini tercih etmek ve seçim işini sonuçlandırmak mümkün olmadı. Sonunda, parçalanma ve fetretin hemen önüne geçmek gerektiğine inanan Hz. Ömer'in etkisiyle Hz. Ebubekir'e biat olundu. Görülüyor ki, ilk Halife'nin seçiminde genel eğilimin doğal yoğunlaşmasından çok, kişisel etki, belirlemeyi şekillendirmiştir.

Beyler! Bu muhalefet ve tartışmaların yersiz olduğunu zannetmeyelim. Gerçekten Hilâfet işi, İslâm milletlerince en büyük bir iştir. Çünkü beyler! Peygamber Hilâfeti, İslâm halkı arasında bir bağ olan bir emirliktir. İslâm halkının tek kelimesi üzerine toplanmalarını sağlayan bir emirliktir. Emirlik ise Allah'ın bir sır ve hikmetidir ki kurulması daima ezici güç ve kuvvete bağlıdır, ondan sonra asıl amacı da, fesadı def, bel-delerin asayişini koruma ve cihat işlerinin düzeni ile kamunun işlerini güzelce düzeltip sonuçlandırmaktır. Bu da ancak ezici güç ve kuvvete bağlıdır. Allah'ın töresi bu şekilde akıp gelmiştir. Buna göre yukarıda açıkladığım üç değişik görüşten birincisinin, ki gücü ve etkisi olan kavmin, milletin hilâfete varis olması noktasındaydı, diğer görüşlere tercih edilip üstün gelmesi doğaldır ve Hz. Ebûbekir'in etki ile hilâfet makamını alması uygun oldu...

Ebûbekir'in son anları yaklaşıncı kendi seçimindeki zorlukları hatırlayıp Hz. Ömer'i vasiyetname ile bizzat seçip millete takdim eyledi. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde İslâm ülkesi olağanüstü denecek hızla genişledi. Zenginlik arttı. Oysa, bir milletin içinde mal ve zenginlik oluşması insanlar arasında bünyedeki hastalıkların oluşmasını ve bu da ihtilaf ve fitnenin çıkışına sebep olan, bu varlık alemleri fesadını gerektiren durumlardandır. İşte bu nokta, Hz. Ömer'in zihnini karıştırıyordu. Bir de Hz. Ömer hatırlıyordu ki Resul-ü Ekrem, sırlarını söylediği saygın sahabelerine şunu demişti: Ümmetim düşmanlarına üstün gelecek, Mekke,

Yemen, Kudüs ve Şam'ı fethedecek, Kisra ve Kayser'in hazinelerini bölüştürecektir. Fakat ondan sonra aralarında fitne, ihtilal ve gizli düşmanlık ortaya çıkarak geçmiş hükümdarların yoluna gireceklerdir.

Hz. Ömer bir gün Hz. Hüzeyfe b. Yeman (r.a)'a deniz gibi dalgalanacak fitneyi sorduğu zaman, aldığı cevapta: *“Senin için ondan korku yok senin dönemin ile onun arasında kapalı bir kapı vardır”* dedi. Hz. Ömer sordu:

– Bu kapı kırılacak mı, yoksa açılacak mı?

Hüzeyfe “kırılacak!” dedi.

Hz. Ömer: *“Öyleyse artık kapanmaz”* dedi ve üzüldü. Gerçekten kapının kırılması mukadderdi. Çünkü İslâm devleti genişlemiş ve iş çoğalmıştı. Bu emirlik şekli ve bu yönetim tarzı ile her yerde tam adaletin uygulanması zorlaşmıştı. Hz. Ömer, bunu anlayıp sıkılıyor ve Allah'a yalvararak diyorki:

– Ya rab! Ruhumu al!

Ömer, bir gün ağlarken sebebi soruldu: *“Nasıl ağlamayayım ki, Fırat kenarında bir oğlak yitse korkarım ki Ömer'den sorulur”* diye cevap verdi.

Evet, Hz. Ömer (r.a) artık hilâfet adı altındaki emirlik şeklinin bir devlet yönetimine yetersiz olduğunu, bir kişinin kendi erdeminde, kendi kudretinde ve hatta kendi yüceliğinde olsa da bir devletin yönetimine yetersiz olduğunu bütün genel anlamıyla anlamıştı. Hatta bu endişe ile Hz. Ömer kendisinden sonra artık bir halife düşünemez oldu. Kendisine oğlunu tavsiye ettikleri zaman *“bir evden bir kurban yeter”* dedi. Abdurrahman b. Avf'ı çağırdı: *“Ben seni veliahd eylemek istiyorum”* dedi. Abdurrahman, *“Vallahi ben de asla bu işe girmem”* dedi. Sonunda Ömer en akıllı noktaya temas etti. Emirlik, devlet ve milleti, danışmaya sevketti. Ömer'den sonra şûradakiler ve bütün halk, mescidi ağzına dek doldurdu. Orda bazı dikkate değer durumlarla yine ümmetin yönetimini, seçtikleri bir halifeye bıraktılar. Hz. Osman, halife oldu. Fakat kırılmaya mahkum olan kapı artık kırılmıştı. İslâm devletinin her tarafında bin türlü dedikodu ve hoşnutsuzluk başladı. Zavallı Osman, zavallı ve çaresiz bir duruma düştü.”

“Halife, İslâm toplumunu bir tek noktada toplayacak; Halife bütün İslâm âleminin hukukunu, haysiyetini, şerefini, refahını, saadetini koruyacak ve korumaya gücü yetebilecektir. Halife İslâm âlemine her nereden gelirse gelsin her türlü saldırıyı engelleyecek, reddedip atabilecek ve bunun için güçlü ordulara ve herşeye sahip olacaktır. Buna göre bütün bu saydıklarımızı yapmış, yapabilmiş, yapan, yapabilen müslümanların

Halifesi olması gerekir. Eğer Hilâfet demek bütün İslâm âlemini kapsıyan bir yönetim noktası demekse, tarihte bu hiçbir zaman vâki olmamıştır ve vâki değildir. Bütün İslâm âleminin bir noktadan sevk ve yönetimi Halife adında bir adam tarafından sevk ve yönetimi vâki değildir. Peygamberin zamanından sonra dört kişiyi bir tarafa bırakalım. Hz. Ali zamanında Sıffin savaşından sonra İslâmî âlemi halife adı altında “**müminlerin emiri**” adı altında iki kişinin yönetimi içerisinde kalmıştır. Bir taraftan Hz. Ali, halifeyim diye yönetimde bulunmuştu. Abbasi halifeleri zamanında bir taraftan Halife’yim diye Bağdat’ta bir takım hükümdarlar yönetiminde bulunuyordu³⁸ bir tarafta da Emevi hilâfeti³⁹. Bugün zamanımızda da Fas’ta, Sudan’da halifeler vardır. Onlar da kendilerine “müminlerin emiri” diyorlar. O halde bu, tarihte sabit değildir ve bundan sonra da bütün İslâm âlemini, hilâfet makamı adı altında bir noktada bağlayıp yönetmenin mümkün olabileceğini kabul etmek doğru değildir. Şimdi Mısır, Hint, Türk, Batı vs. müslümanların tümünü kendi çevresinin şartlarından ve kendi çevresinin geleneklerinden kopartılacak ve ümmet adı altında bir noktada birleşebilecek... Buna imkân tasavvur etmek doğru bir şey değildir.”⁴⁰

M. Kemal meseleyi tarihi yönden değerlendirdikten sonra şeriat açısından da değerlendirir. Bu konuda şu açıklamada bulunur:

“Diğer bir prensip, şer’an ve dinen hilâfet denilen şey yoktur. Bildiğiniz gibi bir defa Peygamber’in kendisi demiştir ki: “Benden otuz yıl sonra krallıklar olacak! bu bir hadistir. O halde hilâfet vardır. Halife olacaktır. Hilâfet devam edecektir, demek Peygamber’in hadisine aykırı bir şeyin gerçekleşmesini istemek demektir.

Diğer bir şey mesela Ömer, Halife olduğu zaman kendisine “**Resullah’ın Halifesi**” demişler. Kendisi ilk hutbesinde demiş ki “böyle bir sıfat bende yoktur ve olamaz. Böyle bir sıfat yoktur. Halife yoktur. Siz müminlersiniz ve bende sizin emirinizim.” Zaten Peygamber’in vefatından sonra Halife seçmek için hiç bir kimsenin kafasına bir fikir gelmemiş. Emet, emir, hilâfet adı altında vuku bulan teşekküller emânettir ve hükümetten ibarettir. Yani hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümet demek olunca hükümetin nasıl olması söz konusu olur. Yani şeriatın esaslarına göre şu yada bu şekilde bir hükümet tesbit olunmuş mudur? Biliyorsunuz ki böyle birşey tesbit olunmamıştır. Herhangi bir hükümet meşru olur ya da olmaz. En zorba davranan hükümetlere en kötü hareket eden hükümetlere din alimleri meşrudur (yasal) demiştir. Yalnız dini esaslarda, yönetimin ne gibi noktalara dikkat etmesi gerekeceğine dair kesin açıklamalar vardır ki, onlardan bir tanesi şûraya (danışma aittir),

38. Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, 289-292; K. Aytaç, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Din Politikası Üzerine Konuşmalar, Ankara 1986, s.70-71.

39. Aytaç, a.g.e., s.66; R. Boyacıoğlu, a.g.m., s.124-125.

40. a.g.e., s.71.

bir tanesi adalete aittir. Bir tanesi ulü-l-emre itaate aittir. Öyleyse sosyal bir topluluğun işlerini yönetecek bir hükümetin şûrası olacak ve o şûra adaletle iş yapacak olursa tamamen dine ve şeriata uygun bir hükümet kurulmuş olur. Ulü-l-emirden de maksat âmir demek değildir. Âmirler demektir. Âmirler demek ihtisaslı kişiler demektir. İş beceren kişiler demektir. O halde iş beceren kişilerden bulunan insanlardan oluşan bir şûra, adalet dairesinde ve şeriat'ın istediği derecede hükümeti yönetir. Bizim hükümetimiz tamamen bu esasları içerir. Buna göre başkaca halife sözkonusu olamaz. Buna rağmen TBMM kendisinden başka bir müslümanların halifesi seçti ve bir hilâfet makamı oluştu. Bunu açıklamak gerekirse şöyle düşünmek gerekir. Bütün İslam alemi esir durumdadır. Arzu edilir ki bunlar ayrı ayrı çalışsınlar ve kendi milli egemenliklerini ele alsınlar. İşte bunlara bu konuda teselli ve ümit kaynağı olmak üzere bir irtibat noktası başlarına bağımsız olduktan sonra hemen birleşip bir makamın yönetimi altına girmek isteyeceklerini düşünmek uygun mudur? O da başka. Demek oluyor ki, biz yalnız onların kurtulması için ortak rabita noktası gösteriyoruz ve bu hususta adeta dinî ve tarihî ya da vicdanî bir görev yapmış oluyoruz bu makamı korumakla”⁴¹.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı gibi M. Kemal'e göre hilâfet demek bir hükümet demektir. Hükümetin temelini de şûra (danışma), adalet ve ulu'l-emr denilen amirlere yani yetenekli kişilere uymak oluşturmaktadır. Böylece o, hilâfeti bir dini makam değil, siyasal bir sistem; adalet, ehliyet, meşveret esasları temelinde insanları idare etme şekli olarak anlamıştır. “Ulu'l-emr” kavramının anlayış ve yorumu ise çağdaş kavrayış ve açıklamalara tamamen uygundur.

Atatürk, konuyla ilgili olarak 29 Ekim 1923'te, Cumhuriyet'in ilan edildiği gün bir Fransız muhabire de benzer açıklamalarda bulunur:

“Aldığımız bütün tedbirler bir cümle ile özetlenebilir. Millî egemenliği ilan ettik. Kelimeler üzerinde oynamayalım. Bugünkü Türk hükümeti az çok Cumhuriyettir. Bu bizim hakkımızdır. Fenalık nerede? Kaynaklarımızı hatırlayınız.

“Tarihimizin en mutlu dönemi hükümdarımızın halife olmadıkları zamandır. Bir Türk padişahu hilâfeti her nasılsa kendisine maletmek için nüfuzunu, itibadını, servetini kullandı. Bu sırf bir tesadüf eseridir. Peygamberimiz, öğrencilerine dünya milletlerine İslâmiyeti kabul ettirmelerini emretti. Bu milletlerin hükümeti başına geçmelerini emretmedi. Peygamberimizin zihninden asla böyle bir fikir geçmemiştir. Hilâfet demek, idare, hükümet demektir. Gerçekten görevini yapmak, bütün Müslüman milletleri yönetmek isteyen bir Halife, bunu nasıl başarır? İtiraf ederim ki bu şartlar içinde beni Halife seçseler, derhal istifamı verirdim.

Fakat tarihe gelelim, gerçeği inceleyelim. Araplar Bağdat'ta bir hilâfet oluşturdular ama Kurtuba'da bir halife daha ortaya çıktı. Ne İran-

41. Aytaç, a.g.e., s.66- 70-72; Boyacıoğlu, a.g.m.; s.124.

lular, ne Afganlılar, ne Afrika müslümanları, İstanbul halifesini asla tanımadılar. Bütün İslâm milletleri üzerinde yüce ruhani görevi yapacak yegane halife fikri hakikatten değil, kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife hiçbir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.

Biz Halife'yi eski ve muhterem bir geleneğe saygıdan bıraktık. Halife'ye saygımız vardır. Gerek kendisinin, gerekse ailesinin ihtiyaçlarını sağlıyoruz. İlave edeyim ki, İslâm âleminde Türkler halifenin maddi ihtiyaçlarını füilen sağlayan tek millettir; Dünya çapında bir hilâfeti tercih edenler şimdiye kadar her türlü katılmadan kaçmışlardır. O halde neyi savunuyorlar”⁴².

Mustafa Kemal Atatürk'ün arzusu istikametinde Hilafetin 3 Mart 1924'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılması olayı dünyada büyük akisler yapmıştır. **“Türkler'in İslâm'dan kopması, uzaklaşması, İslâm'a cephe alması; ya da İngilizlerin oyunu, veyahut ictihat; hilafeti halk oyu ile seçilen Meclis'le birleştirme, milli devlet tesisinin gereği kabul etme”⁴³** hilâfetin kaldırılmasıyla ilgili değerlendirmelerin başlıcalarıdır.

Kanaatımızca hilâfetin saltanattan ayrıldıktan sonra kaldırılmasında önemli olan etkenler;

a. XX. yüzyılda **“millî devlet”** ve **“millî hâkimiyet”** kurma anlayışının dünyadaki yaygınlığına uygun olarak, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, **“Millî bir Türk devleti”** kurmayı, Türk milliyetçiliğini ümetçiliğe ya da Osmanlılığa tercih etmeyi kararlaştırmışlardır.

b. Hilâfeti, hükümet ve Cumhuriyet anlamında anlamışlar; halifenin de başlangıçta olduğu gibi seçimle işbaşına gelmesi düşüncesini savunmuşlar; dolayısıyla milli iradenin hakim olduğu ve devlet başkanının seçimle işbaşına geldiği bir siyasî yönetim biçimini tercih etmişlerdir.

c. Çok yaşlanmış, eski kuvvet ve kudretini yitirmiş Hilâfet Makamının Çağdaş İslâm Dünyasının ve Türkiye'nin İhtiyaçlarına cevap veremeyeceği kanaatine varmışlardır.

d. **“redd-i miras-ı Osmanî”** ilkesi doğrultusunda ve İslâm'ı Türklerin çağdaşlaşması ve uygarlaşması önünde engel görenlere olumlu imaj vermek amacıyla, hilâfet ve saltanat gibi kurumların varlığını Çağdaş Türk devleti ve milleti için zararlı kabul etmişlerdir, şeklinde sıralanabilir.

42. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, III, s.69-70; R. Boyacıoğlu, a.g.m., s.125.

43. M. Kemal Öke, *Hilâfet Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.108-133, Ankara 1991; A. Sanhoury, *Le Califat*, S. Akgün, *Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde Halifelik Örgütünün Yetersizliği*, A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XIV, s.63 vd.; Ankara 1983; M. İktal, *İslâm'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (Ç.A.Asrar), s.153 vd. İstanbul 1984.